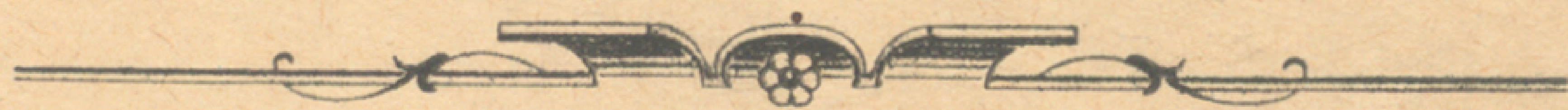

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

ՅԱՅ ԵՐԵՒԵԼԻՆԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵԻՆ, ԵԻՆ.

1512-1912

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 400 ԱՄԵԱՅ ՅՈՒԵԼԵԱՆԻ ԱՌԻԹՈՎ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՇՔԵՂ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

Կ Ա Ջ Մ Ե Ց

Վ. Գ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ՊՐԱԿ Ի Զ.

ԲՈՎՍՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

121.	Գրիգոր Եղիաեան Շար.	2	Պատկեր
122.	Տօգր. Սերովբէ Վիգէնեան	3	»
123.	Տիգրան փառա «Նապո»	3	»
124.	Յակոբ Ալիսագեան	1	»
125.	Գրիգոր Մարգուլանցի	4	»
126.	Տիկին Մարգարիտ Ալիբաբեանց	1	»
127.	Միրզա Մէլիքով Խան	1	»
128.	Յարութիւն Բին. Շմաւոնեան	2	»

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

Վ. ԵՆ Պ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ ԵՂԲԱՐԲ
Ե. ՊՈԼԻՍ

գական խնդիրներու վրայ խօսող գրքեր
յմով կը ղբաղէր :

Սակայն հասաւ անողոք մահը և ինք երբ
պա կ'ուղևորէր, Դրիէսթէի մէջ մեռաւ
Մայիս 8 ին և մարմինը փոխադրուելով

ւոյ հարստութիւն մը որուն 60,000 ոսկին աղ-
դին կտակած է հետեւեալ կերպով «277
ֆէտտան ապաւիէ մը (Սանա-Պարա), շուրջ
18,000 ոսկի արժողութեամբ և 1,200 ոսկի
եկամուտով, Գահիրէի Աղգ, Առաջնորդա-

304. — Գրիգոր Եղիաեան (Grégoire d'Elie)

իրէ, փառաւոր ազգային յուզարկաւորու-
մբ մը թաղուեցաւ Մարմենայի գերեզմա-
նի մէջ :

Եղիաեան իրեն կտակաւատար կարգած էր
ս փաշա Նուսրարը և թողած է 180,000 ոսկի-
Յիսասակարան

րանին : Եկամուտին 100ին 70ը Գալուստեան
վարժարանի յաջողագոյն չրջանաւարաններուն ի
նոյապատ՝ եղիպտական կամ եւրոպական բարձրա-
գոյն ուսումններու հետեւելու համար . 100ին
10ը Աղգ . Առաջնորդարանին վարչական ծախ-

քերուէն և հարիւրին 20ը զանազան նպատակներու (իր սպասուհիներուն ցմահ թոշակ, պատարագի, ևլն):

Ասկէ զատ ազգին կտակած է իր Շուպրայի ապարանքը, Իսմայիլէի 3 տուները, Կիրկէի մէջ շինութեան հող մը, բոլոր կարասիքը, հինչուն դրամ, արժեթուղթները ևլն. որոնց արժէքն է շուրջ 60,000 ոսկի: Ասոնք տարի մը վերջ ծախուելով իր անունով եկեղեցի մը պիտի կառուցուի Գահիրէի մէջ: Այս հասոյթին

մէջէն պիտի վճարուին նաեւ՝ 500 ոսկի տեղւոյն հայ աղքատներուն, 500 ոսկի տեղւոյն ռուսական աղքատախնամին, 2,000 ոսկի իր որդեգիր աղջկան իրրեւ դրամածիտ, 300 ոսկի իր գործակատարին, մէյմէկ տարեվճար իր սպասաւորներուն ևլն.:»

Գլխաւորապէս եգիպտահայ ուսանողին նպատակած սոյն կտակը վստահ ենք որ Հայ գաղութին օգտակար պիտի ըլլայ: Իր կենդանութեանը Հայ Բարեգործական Ընկ.եակը նուիրած է 200 ոսկեոյ գումար մը:

ՏՕԳԹ. ՍԵՐՈՎՐԷ ՎԻՉԷՆԵԱՆ - ՍԵՐՎԻՉԷՆ -

1815-1897

Սերովրէ Վիչէնեան որդին էր Պօլիս հաստատուած մեծահարուստ սեղանաւորներէն սերած համբաւաւոր խազեզ Սարաֆ օղլու Աղա Վիչէնի՝ որ Պէզճեան խազեզ Յարութիւն ամիրային ընկերը և գործակիցն էր: Աղա Վիչէն բարի և ուսումնասէր հայր՝ մեծ հոգ տարած էր իր զաւակաց կրթութեան որոց եօթներորդն էր Սերովրէ և որուն համառօտութիւնը եղած է Սերվիչէն և միշտ այսպէս ճանչցուած է: Սերվիչէն ծնած էր 1815 Նոյեմբեր 22ին Պոլսոյ Մուսալլա թաղին մէջ և իր նախնական ուսումը առած է Գումգարուի մէջ Տէր Մեսրոպ քահանայի աները եղող Յարութիւն անուն վարժապետէ մը, բայց յետոյ հրդեհի մը պատճառաւ Իւսկիւտար Եէնի Մահալլէ թաղը փոխադրուելով՝ Սերովրէ կը յաճախէ Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ հին դպրոցը ուր կը դասախօսէր Տէր Եփրեմ անուն քահանայ մը և ուրկէ քիչ մըն ալ ֆրանսերէն կ'ուսնի:

Շատ չանցած Իւսկիւտարը կը թողուն և կը հաստատուին Ղալաթիա ուր Եղիկեան պատուելիէն զատ ուսուցիչ կ'ունենայ նաեւ Ecole Polytechniqueէն եկած գիտնական ֆրանսացի մը որուն աշակերտելով ֆրանսերէն լեզուն և գիտութիւններ կ'ուսանի:

Սերովրէ 19 տարեկան էր և արդէն գիտէր ֆրանսերէն, խալերէն և յունարէն լեզու-

ները, երբ կ'որոշէ բժշկութեամբ պարապիլու ուստի 1834ին ընկերակցութեամբ Սինապեա Գասպար պէյի՝ առաջատանաւով մը կ'ուղևորի Մարսիլեա՝ ճամբան կրելով մեծ դժուարութիւններ և անկէ Փարիզ կը հասնի ուր Սինապեան և Սերվիչէն Փարիզու բժշկական համալսարանին առաջին հայ ուսանողները կ'ըլլան:

Հինգ տարի հոն անվատ աշխատութեան շարունակելէ ետք՝ իր ուսումը աւարտելու համար 1839ին կը փոխադրուի Իտալիա Բիզալ բժշկական համալսարանը, որ այն ատեն համբաւաւոր էր և ուր կը ստանայ իր վկայականը 1840ին:

1842ին վերադարձաւ Բիզայէն ի Պօլիս ջրէր բժիշկ մեծ յաջողութիւն գտաւ, շատ չանցած Կայս. կառավարութենէն զնահասուելան բարձրագոյն հրամանաւ բժշկապետ կ'անուանուի Սպարապետի Դրան:

1846ին Կալաթա Սէրայի բժշկական վարժարանին դասատու կ'անուանուի, պաշտօնը վարեց անընդհատ 30 տարի չափ՝ իբրեւյ՝ օրէնսգէտ բժիշկ մեծ հանճար և ճարտարութիւն ցոյց տալով բժշկական-օրինական խնդիրներու մէջ:

1849ին բարձրագոյն հրամանաւ պաշտօնատալստ հիմնելու ֆրանսերէն լեզուաւ բժշկական թերթ մը, առաջին բժշկական թերթաւ:

ուրքի մէջ որ սկսաւ հրատարակուիլ իր
օրինութեամբ և տեւեց մինչեւ 1852 :

1856 Փետրվար 15ին Պոլսոյ բժշկական ըն-
կերութեան հաստատման պահուն անոր գլխա-
ւոր հիմնադիրներէն մին եղած է Սերվիլէն և
կար առնն անդամակցած է այդ ընկերու-
թեան : Նաեւ Պոլսոյ քաղաքային բժշկական
ընթացոյն խորհրդոյ նախագահութիւնը վա-
րով միշտ օգտակար հանդիսացած է :

40 տարիի չափ ալ շարունակ Բանկալթի
այս . ղինուորական բժշկական վարժարանին
շէկապետ եղած է . իսկ 1858 Փետրվար 15էն
1859 Փետրվար 15 և 1865 Օգոստոս 15էն
1866 Օգոստոս 15 Կայս . բժշկական ընկերու-
թեան նախագահ ընտրուած է :

Մեծ զոհողութիւններ ըրած և արդիւնաւոր
ած է 1848/49ի և 1865ի քօլէրաներու առնն
ը համաճարակը Պոլսոյ մէջ մեծամեծ զոհեր
պատճառէր (տես Մատթէոս Այվառեանի նա-
ւեր՝ իր կենսագրութեան մէջ) :

1858ի Կայս . կառավարութեան հրամանաւ
ստատուած մէարիֆի ժողովոյն քրիստոնեայ
դամներէն էր Սինապեան Տօքթ . Գասպար
յի , Տօքթ . Բարունակ Ֆերուխան պէյի և
բաթէտտարի փաշայի հետ : 1876—77ի Crois-
at Rouge ընկերութեան Պոլսոյ ժողովներուն
տակարապէս մասնակցած և երախտապարտ ը-
ած է իրեն սոյն ընկերութիւնը , ինչպէս նաեւ
1878 բժշկական ժողով կամ միութիւն . ուր
ընկերէն էֆ . առաջին աթոռն ունէր միշտ :

Իր ամէն մէկ պաշտօններուն մէջ միշտ կա-
ւոր դիրք մը ունեցած է և հակառակ այդ-
ն ծանրածանր զբաղումներուն ինք ժամա-
կ ունեցած է միշտ հետեւելու բժշկական յա-
ջդիմութեան , վարելու ազգային զանազան
շտօններ , Ազգ . Հիւանդանոցը իր հոգածու-
թեան առարկայ դարձունելու , և դարմանելու
անդներու խուռներամ բազմութիւնը , որք
չա իրեն դիմած են և օրօնցմէ չատերն ալ
ըղտիրարար խնամած է առանց նիւթական
նկատութեան :

Կայս . կառավարութեան պատուրուած էր
թիխարի և Մէճիսիյէի մեծ պատուանշան-
ով և անդամ էր Օսմ . Ծերակոյսին :

Երկար են իր Ազգ . պաշտօններու շարքը ,
առջին անգամ ղինքը կը գտնենք իբր գրող և
լինակը «Մանկատաժութիւն» անուն կարեւոր
ստորակութեան որ 1844ին լոյս տեսած է

դիւրիմաց ոճով մը , 1846ին հրատարակած է
Բարոյական Սկզբունք անուն գրքոյկը որ կրկին
տպագրութիւններ ունեցած է 1848ին և 1851ին :

Ֆրանսերէն յօդուածներէ զատ օրօնք զար-
դարած են բժշկական մամուլը , գրած է նաեւ
Thèse de doctorat 1840 թուականին ի Բիդայ :

1842 Նոյեմբերին կը հաստատուի Պարթեւ-
եան ընկերութիւնը որուն անդամները 20էն ա-
ւելի էին , Նոյեմբեր 17ին քուէարկութիւն կա-
տարուելով Չամուրճեան նախագահ կ'ընտ-
րուի 5 քուէով , Աղաթօն Մկրտիչ 6 քուէով
Ատենադպիր իսկ Մօմճեան Արթին 7 քուէով

ՏՕ5.— Տօքթ. Սերվիլէ Վիլլէնեան (Սերվիլէն)

գանձապետ : Սերվիլէնի , Ն . Զօրայեանի , Յ .
Ստեփանեանի , Չամուրճեան Տէրոյենցի , Մ .
Աղաթօնի , Մ . Էնքսէրճեանի , Ա . Մօմճեանի ,
և Մկտ . Միւհէնտիսեանի այսինքն սոյն ընկե-
րութեան ութ անդամներու անունները որօնք
ստորագրած են սոյն քուէարկութեան տակ ,
ձեռք անցուցած ըլլալով կը ներկայացնենք մեր
ընթերցողայ ինչպէս նաեւ ընկերական վկայա-
դիրը (տես թիւ 306—307) :

Այդ Պարթեւեան ընկերութիւնը Փարիզի
մէջ հաստատուած , իր ճիւղը ունեցած է Պոլիս
և ազատամիտ գաղափարները հետը բերած է ,
որօնք հեղհեղէ հասունեալով յանգած են

Ազգ. Սահմանադրութեան և որուն մէջ մեծ դեր ունեցած է նաեւ Սերվիլէն և որ նախ 1858ին Ընդհանուր Ժողովէն ընտրուած է Գերագոյն Ժողովոյ անդամ:

Անդամակցած է Արարատեան ընկերութեան և Ուսումնական Խորհրդոյ, մեծ բարերարը եղած է Ազգ. Հիւանդանոցի մինչև իր մահը իր ուշադրութեան առարկայ դարձնելու:

ուած երկրագործական վարժարանի առաջադիւթիւնը ինք ըրած էր երբ Ուսումն. Խորհրդոյ Ատենապետ էր, այս վարժարանը բացուած է Յակոբ Ամասեանի անօրինութեամբ և հայ 2 տարւոյ չափ տեւած է:

Բայի Գերագոյն Ժողովոյ անդամակցութիւնէն, երկար տարիներ երեսփոխան և Ազգ. Ժողովոյ Ատենապետութիւնը վարած է. նաեւ Գ.

Համ. Տէր
20

Ընկերութեան պարտ. կտակ

Երևան 1842

1842

15 1842

Արարատ

Արարատ

Երևան 1842

Արարատ

306. — Պարբերական ընկերութեան վկայագիրը

Եւր. զայն: 1853, 59, 60, 65 և 1868 թուականներուն Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցին ու-

Ե. Տ. Գրգուշյան

Երևան 1842

Երևան 1842

Երևան 1842

307 — Պարբերական ընկերութեան 8 անդամներուն ստեղծագործութիւնները

ստեղծագործական և բժշկական ճիւղերուն մեծամեծ օգտակարութիւններ ունեցած և 1854ին բաց-

դաքական Ժողովոյ անդամ և Ատենապետ Ուսումն. Խորհրդոյ, վարած է զանազան Ազգ. պաշտօններ որոնց ցանկը գրել չաւ երկար պիտի ըլլար:

Աշխատակցած է ֆրանսերէն բժշկական թերթերու և Հայաստան թերթին:

Մեռած է 1897 Հոկտ. 2ին ծերունի հասակին մէջ, վերջակէտը դնելով բեղմնաւոր և օգտակար կեանքի մը:

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ. — Մասիս 1858—1868, 1894 եջ 286. 1897.—1900 p. 7 (Տ. Թորգոսեան). — Ասեղագրութիւն 1860—80. — Պատմ. Ազգ. Հիւանդանոցի Քեչեան 1888. — Դրամ. Ռ. Յ. Պէրպերեան 1886. — Բժիշկ Տէր. Սերվիլէն Ե. Գրգուշյան Տր. Վ. Յ. Թորգոսեան 1893. Vaperrau, dictionnaire universel des Contes porains Paris 1888 եջ 1661—1662. — 1897 Հոկտեմբեր Բիւզանդիոն, ձերթի Շարգի Փունջ եւն. եւն.

ՏԻՓՐԱՆ ՓԱՇԱ Տ՝ԱՊՐՈ

1846-1904

Ստեփան Սպրոփի զաւակն է Տիգրան փաշա
որ որ ծնած է Գահիրէի մէջ 1846 ապրիլ
իւր մայրն էր Հոլանտացի էմմա Սփար-
Տիգրան փաշա Եւրոպայի ամենէն բարձր
ոյններուն աշակերտած ըլլալով, իր առած
ական ուսմունքին կը միացնէր Արեւելք-
մասնաւոր ուշիմութիւն մը որով կրցաւ
սարարաց խորհուրդի քարտուղար ան-
տելի: Հետզհետէ իր վրայ հրաւիրեց
ժողովուրդներուն ուշադրութիւնը եւ
կրցաւ իրարու յաջորդող նախարարներուն
տիրութիւնը:

Երբ Եգիպտոս առաջին անգամ պատասխա-
տու նախարարացեալ կ'ունենայ, պէտք կ'ըլ-
կաղմակերպել նոր դիւանատուններ, այս
ժը կը յանձնուի Տիգրան փաշայի որ յաջո-
րութեամբ զլուխ կը հանէ:

Յետ երկատարդ հասակին մէջ Արաաքին
նոյն նախարարութեան խորհրդական կար-
գաւ: Նոյն ատենի նախարարն էր ծերունի
Ֆիքեար փաշա, որ մեծ սէր եւ վստահու-
ն ունէր Տիգրան փաշայի վրայ եւ զրեթէ
յոյնացեալ էր նախարարութեան ղեկը:

Տիգրան փաշա Եգիպտական կառավա-
րեան շահը միշտ պաշտպանած եւ երկու
անգամ Արաաքին Գործոց նախարար ըլլալով
պական մէկ քանի պետութիւններու հեա-
տարական գաշնագրեր կնքած է:

Տիգրան փաշա 1882 թ. ամռան արձակուր-
տէրուցա կը գտնուէր, երբ ծագեցաւ զին-
ական ապստամբութիւնն Արապի փաշայի
ջնորդութեամբ եւ յուլիս 11ին արիւնոտ
անարներն տեղի ունեցան Ալեքսանդրիոյ

Տիգրան փաշա առանց սպասելու արձա-
կի աւարտման ինքնաբերաբար փութաց
աշտոնին զլուխն եւ ներկայանալով Խալիվ
ամմէտ Թէվֆիք փաշայի, պաշտօն ստա-
հայտողի Զօհրապ փաշայի հետ, բանակցիլ
քանդիրոյ առջեւ խորսխած Անգլիական
տորմիղի հրամանատար Պօլան Սէյմար ծո-
պին հետ: Տիգրան եւ Զօհրապ փաշաները

այս փափուկ եւ դժուարին պաշտօնը կատարե-
ցին յաջողութեամբ եւ սիրելի եղան Թէվֆիք
փաշայի:

Սակայն անկէ ետք դէպքերը արագ գահա-
փոխում մը ունեցան եւ հակառակ Խալիվին,
խորհրդականներուն եւ Պոլսէն յատկապէս զըր-
կուած բարձր պատուիրակ Տէրվիշ փաշայի խա-
ղաղասիրական յորդորներուն, ձեռք առնուած
խոհեմ միջոցներն չազդեցին զինուորական ա-

308.— Տիգրան փաշա Տ՝Ապրոփ երիտասարդութեան
պատկերը

ապստամբութեան պետերուն վրայ եւ յուլիս 12
ին Ալեքսանդրիա քաղաքը Անգլիական զրա-
հաւորներէն ուժակոծուեցաւ. հետեւեալ 10
օրերուն մէջ Եգիպտացի ապստամբ զինուորնե-
րը եւ չարագործներու կատաղի խումբերը օտա-
րականներու տուները կողոպտեցին եւ քաղաքը
հրդեհելով շատ մ'ալ քրիստոնեաներ ջարդեցին:

Ապստամբ զինուորները այսչափով չը բաւա-
կանանալով կը մտադրեն Ութանալով խորա-
կել Սուէզի ջրանցքին երկու կողմի թումբերն

ու խափանել շողենաւերուն անցուղարձը, այս շատ յանդուգն խւրհուրդն եթէ իրականանար մեծ աղէտներ պիտի պատճառէր Եղիպտոսի։ Սոյն ճգնաժամին պահուն Խալիլը Ալեքսանդրիա կը գտնուէր իսկ նախարարաց խորհուրդին անդամները պրտւած եւ հեռացած էին։ Խալիլին քով կային քանի մը հաւատարիմ խորհրդատու

դուրս ձգած էր Ջէյլա եւ ուրիշ տեղեր, (որ թէեւ բուն Եգիպտոսի հողին մաս չէին կառնակայն անոնց վարչութիւնը Եգիպտոսի Խորհուրդին կը պատկանէր զանազան թուականներու արուած կայսերական հրովարտականքով թեամբ։)

Տիգրան փաշա իբր Արտաքին Գործոց

309.— Տիգրան փաշա ՏՄԱԿՐՈ

ներ միայն որոնցմէ մին էր Տիգրան փաշա, որ Ֆէրաինանաւոր Լըսէքսի հետ միասին դիմում կ'ընէին Արապի փաշայի՝ բացատրելով անտեղիութիւնները որոնք յառաջ պիտի գային ջրանցքին վնասումովը, որով ջրանցքը աղատ կը մնայ իր գոյութեան սպառնացող վտանգէն։

Տիգրան փաշա յօգուտ Եգիպտոսի, շատ մեծ դեր խաղացած է նաեւ, երբ արդի Խալիլին արուած կայսերական հրովարտականքէ Սուլթան Համիտ, Խալիլին իրաւասութեան չըջանակէն

խարար ետ կը դրկէ կայս. հրովարտակը իբր հետեւանք Սուլթան Համիտ կը ստանալ տեղերու վրայ Խալիվական իրաւութիւնը վերահաստատել։

Կարգադրած է Եգիպտական կառավարութեան մեծ տաղտուկ պատճառող հինաւոր խնդիր մը. երբեմն Օսմանեան հպատակ ետքէն Հելլենական թագաւորութեան կայ կղզիներէն Եգիպտոս պահուխաող Յոյս հպատակութեան խնդիրն զոր վերջնապէս կա

ած է Յուհայ ընդհանուր նիւպատոս և դի-
նազիտական գործակատար Պ. Կուրիարիսի
ն :

Տիգրան փաշա իր նախարարական պաշտօնին
նախընտրու իրաւունքները եռանդով պաշտ-

Տիգրան փաշա սիրուած էր ամենէն բարձր
պաշտօնականներէ անգամ, ինք բնութեամբ ու-
ղիղ, պարկեշտ և վերջին ծայր համակրելի անձ-
նաւորութիւն մըն էր :

Հակառակ իր բազմազբաղ վիճակին Ազգա-

Յ10.—Տիկ. Զիպա՛ ս՝Ապրօ (դուստր Նուպար փաշայի)

նած է և միշտ ազգայնական մը եղած է,
անկ որ Անգղիական իշխանութեանց դժգո-
թիւնը հրաւիրած է իր վրայ : Անգամ մը
սիրուած է Լօրա Գրոմբրի երեսն ի վեր ըսե-
լով «Եգիպտոսի նախարար մըն եմ ե՞ս թէ Անգ-
լիան կառավարութեան վճարեալ մէկ պաշ-
տեան» : Ու այս խօսքերը բաւական եղած
որ նախարարապետութեան ճամբան փակուելի
առջեւ :

յին գործերու մէջ ալ լայն բաժին մը ունեցած
է : 1883ին Ստեփան փաշա Ասլանեանի լիազօր
պատուիրակութեան օրով, նախ երեսփոխան և
յետոյ ալ Ազգային Ընդհանուր Ժողովոյ ատե-
նապետ ընտրուած է և այդ պաշտօնին մէջ
մնացած, մինչեւ վերջը օգտակար ըլլալով դրժ-
ուարին և կնճռոտ խնդիրներու լուծման :

Տիգրան փաշա նիւթապէս և բարոյապէս
օգնած է հայկական բարեկապատակ հաստատու-

թիւններու և ձեռնարկներու : Հայկական ջարդերէն ետք՝ Եգիպտոս ապստամբողներու օգնելու համար ոչ միայն իր անձնական քսակէն մեծամեծ զոհողութիւններ ըրած է այլ նաեւ հասոյթի աղբիւրներ ստեղծած է և խիստ շատերուն զորք գտած և պաշտօններու մէջ հաստատած է :

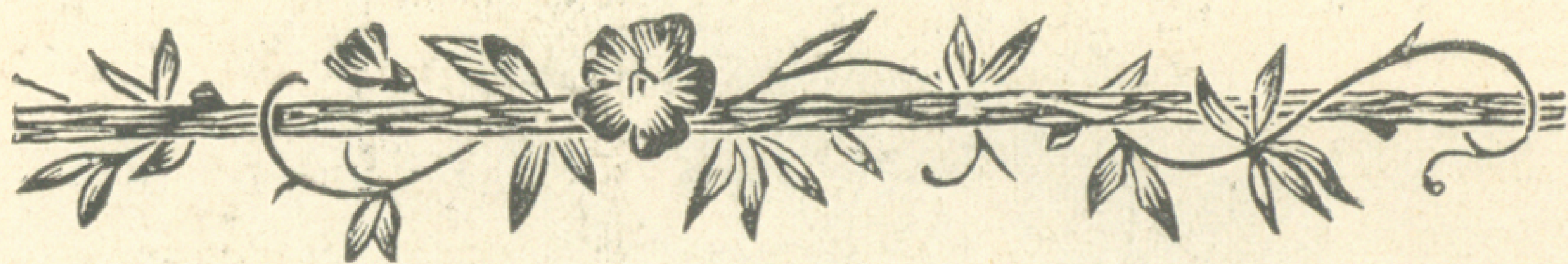
1904ին Տիգրան փաշա Ֆրանսա կ'ուղեւորի Բնքղինքը դարմանել տալու համար և հոն կը մեռնի Յուլ. 29ին : Մարմինը Նոյ.ին փոխադրուած է Գահիրէ ուր փառաւոր յուզարկաւորութիւն մը տեղի ունեցած է, հակառակ որ կը փափաքէր պարզ ըլլալ : Թէև իր ընտանեկան պարագաները ուղած են յարգել մեծանուն փաշայի կամքը, բայց պաշտօնական անձնաւորու-

թեանց, նախարարապետին, Լօրա Դրօմըրի հիպոտոսական մարմնոյն ներկայութիւնը մեծաշուք երեւոյթ մը տուած են հանդէսին :

Տիգրան փաշա թաղուած է Աղզ. դերեմանտան մէջ առնթեր իր վաղամեռիկ կ'ընող Տիկին Զիպայի որ Նուպար փաշայի կրտսեղըն էր :

Տիգրան փաշա մասնաւոր կտակով 50,000 ֆր. թողած է Գահիրէի Առաջնորդարանին, եղբայրը Իշխան Ասլան Տ'Ապրօ, փաշային մահէն անմիջապէս ետք վճարած է զայն :

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ. — 1914 Արեւելք. — Արեւելեան Մամուլ. — Լուսաբեր, Արշալոյս, osur pքեր Եգիպտոսի. — Նօթեր Եգիպտոսի Հայ գաղութին վրայ 1911 Ն. Մ. Ալազարմ. — Սեդր Դաւրեանէ. — Ն. Շերիսնեանէ եւն. եւն.

ՅԱԿՈԲ ԱԼԽԱԶԵԱՆ

1826 - 1896

Ռուսաց պետութեան հայազգի նշանաւոր զինուորականներէն և չքաւոր ծնողաց որդի Յակոբ Ալխազեան ծնած է 1826 Յունվար 1ին Տփղիսի մէջ : Իր ուսումը աւարտած է Տփղիսի Զինուորական վարժարանին մէջ և զինուորական ծառայութեան մտած է 1863ին և մասնակցած է Լեհական ապստամբութեան դէմ մղուած գործողութիւններուն : Աչքի դարնուեցաւ իր քաջութիւններուն և զինուորական սաղանդին համար և սկսաւ արագօրէն առաջ գնալ, նոյնիսկ 1874ին Կովկասի 19րդ զօրաբաժնի հրամանատար նշանակուեցաւ : 1877ին նախ Քուլթայիսի և ապա Սուխումի զօրաբաժնի հրամանատար անուանուեցաւ, իսկ 1877/78 Ռուսո-թրքական պատերազմի ժամանակ մեծ քաջութիւններ ցոյց տուաւ և միեւնոյն ժամանակ Արխազ, Ուրուխ, Շափսըղ և այլ լեռնականներու դէմ մղուած գործողութիւններուն զլխաւոր կարգադրիչ զօրապետի պաշտօնը կատարեց : 1885ին Ռուսական Յրդ զօրաբանակի հրամանատար անուանուեցաւ Ռուսիոյ արեւմտեան սահմաններու վրայ :

1894ին հրաժարելով պաշտօնէն նշանակուեց Պետերբուրգի արքունի զինուորական խորհրդի անդամ :

311. — Յակոբ Ալխազեան

անդամ : Նոյն պաշտօնին մէջ մեռաւ 1896 յետքեր 2 ին Պետերբուրգ և մարմինը Տփղիս բերուելով թաղուեցաւ Վանքի Մայր եկեղեցոյ բակը :

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ. — Մշակ 1896. — Բառարան Հայ Կենսագրութեանց Աստուածաբան 1904.

ՄԱՐԶՈՒԱՆՑԻ ԳՐԻԳՈՐ (Մկրտիչի որդի)

ՏՊԱՐԱՆ ՊՈԼԻՍ 1694-1734

Երեմիայ Զէլէպի Քէօմլուրճեանի տպագրա-
կան տկար մէկ փորձէն ետք Մարգուանցի Մը-
կրտիչի որդի Գրիգորն է որ տպարան մը կ'ու-
նենայ և 40 տարի կը շարունակէ բաւական
կարենոր գրքեր տպագրելով :

Գրիգոր Մարգուան ծնած էր և իր կրթու-

1684ին Գրիգոր Մարգուանցի Պօլիս կուգայ
Սարգիս վարդապետին հետ , Գրիգոր որ ուսած
էր ընթերցում և ծաղկարարութիւն յիշեալէն ,
կը փափաքի տպարանական գործով զբաղիլ ,
տարիներով ատոր համար կը հալի ու կը մաշի ,
իսկ վարդապետը երկար ատեն Պօլիս մնալով

ՍՊԱՐԱՆ ԳՐԻԳՈՐ

Գոյն զուէլուի շնորհաց մարդասիրին այճերին
եգիպտացւոց . զի զայրմի բանտարգելեալ կա-
լածաւոր . հանեալ վերացուցեալ յայտնի արքի-
մարտիկական արուեստիւ . տէր եգիպտացւոցն
կացուցլ : Յետ այսորիկ բզմցւցել զժողովրդն
իւր՝ յճրին եգիպտացւոց . հետեւս զնննէ զլա-
հնցէ : Երբեք առն միով ի ժողովրդէն եբրայե-
ցւոց . լոր կարի հաճե՛լ և արժանի գտնել ան-
ային խհրդոյն . որոյ անուն մովսէս ճանաչէր .
երեւելնմա իբրեք լերինն՝ բոցա նշան բորբո-
քեալ մորենոյն . ծանօթս տուէ՛լ մովսիսի՝ ի հայ-
րենեց անտի . և զէական անունն իւր ճշմարտեալ
առաքել զնայեգիպտոս . լորում և ազգի ազգի
հարուածովք տանջեալ զեգիպտացիքն առ ի
խրատ : Եւ հանեալ զիւր լացիսն հովանացեալ
ամպովն , և սիւնաձև լուսովն . և բոցադէզ հրոյն
սպառնալեօք . հերձե՛լ զանդունդս ծովախորս
սուզանելով զեգիպտացիսն . և անցուցեալ ըզ-
ժողովուրդն՝ հանէ յանպտ . զոր և նշանագրել
վայելցուցանէ . տանի իբրեք . և հանէ զնն
իւրառն սինեայ . և անդ ի վեր ի սինական լերինն
ամպալանի ձածամուտ խորան հարել . յորում
և գունդ սիւնաձև ճշգրթածիգ . և միգ . և մա-
ռախուղ սրահակած և շուրջ զլեռամբն պատել
աւդ

Երբեւնմանն այլնդ մովսէսի .

312.— Մարգուանցի Գրիգորի տպագրած Ագաթանգեղոսէն
էջ մը

Թիւնը ստացած Ս . Կոնտնոսի վանքը Տիգրա-
նակերտցի Ծաղիկ Երաժիշտ Սարգիս գիտնական
վարդապետէն որ Բաղէշի Ամբրատլի հուշակաւոր
դաստատունը ուսած էր Ասատուածային պիտու-
թիւնները :

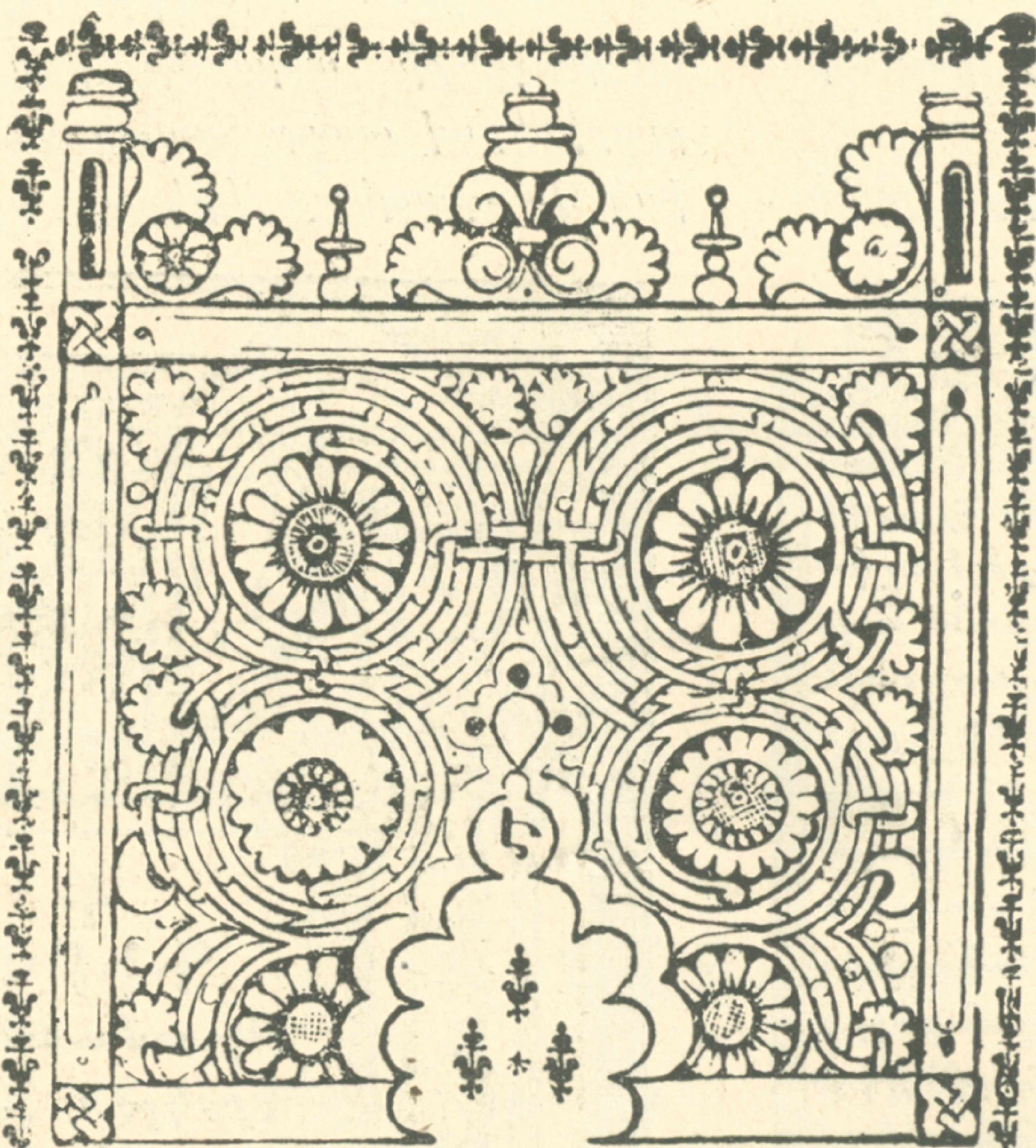
313.— Գրիգոր Մարգուանցիի ձեռամբ տպագրուած
Ձեմոք Գլակի Ա. էջը

Իր քարոզութիւններով հուշակ կը հանէ և կը
վերադառնայ վանքը :
Գրիգոր կը մնայ Պօլիս և տարիներով կը
մտադրէ զիր պատրաստել և տպարան ունենալ ,
ի վերջոյ Երեմիայ Զէլէպի ունեցած տակաւ-

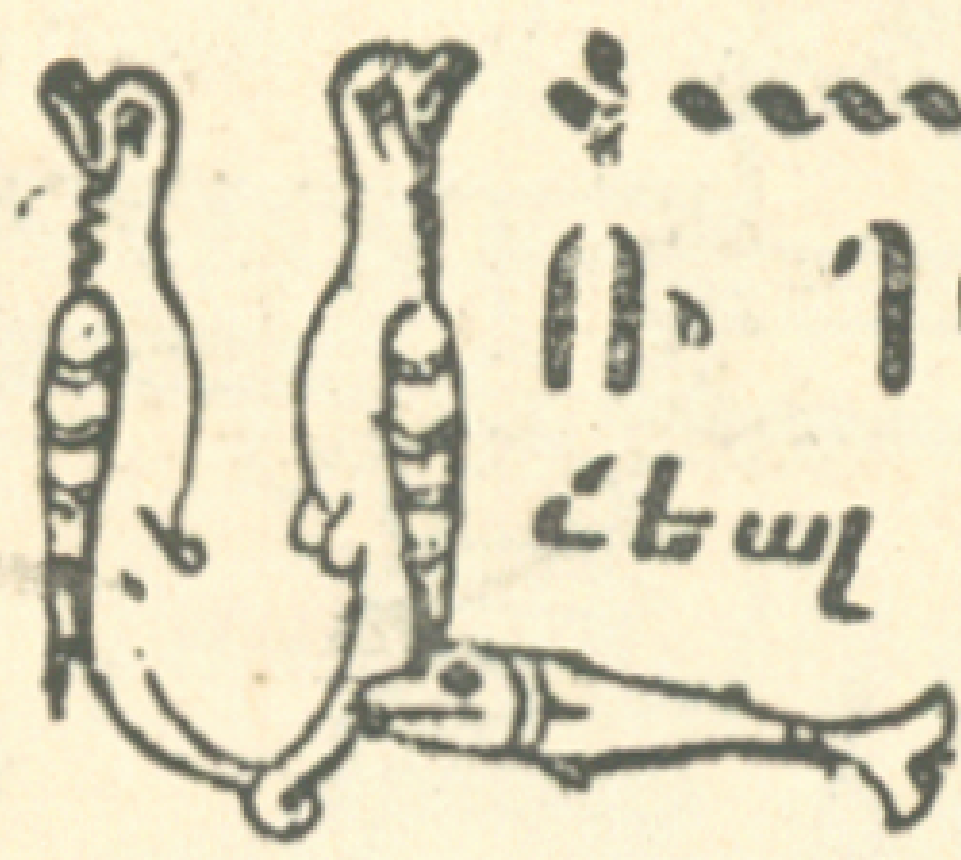
թիւ գրերը ձեռք կ'անցնէ : Ինք արհեստին հմուտ չէր որովհետեւ ոչ արհեստը տեսած էր մէկէն և ոչ ալ Հռոմ դացած էր արհեստագէտներէ տեսնելով սովորելու համար :

Վերջապէս տպարանը բացուած է 1694ին և հազիւ 4 տարուան մէջ կը կարողանայ տպագրել Տաղարան մը 1698 ին «ի տպարանի ձեռամբ Գրիգորի Մարգուանցւոյ և Աստուածատուր Կոստանդնուպօլսցւոյ» : Կ'երեւի ընկերացած է Աստուածատուրի հետ :

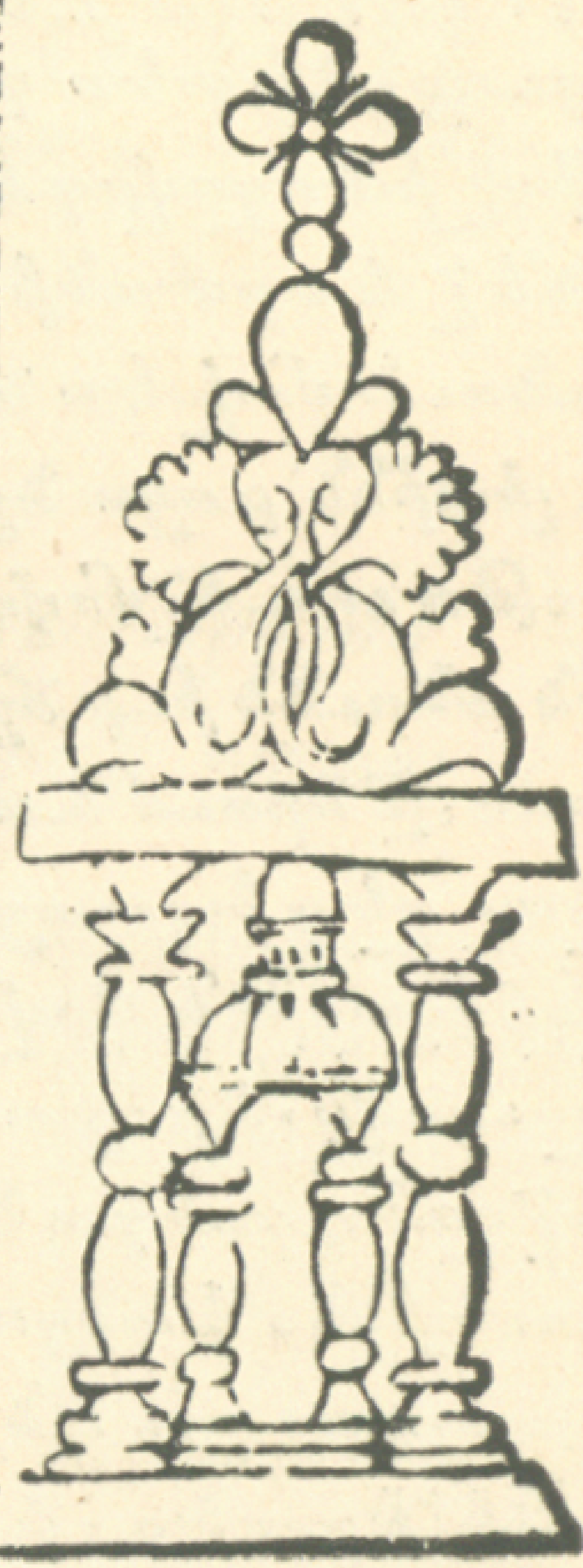
մըն էր : Յիշատակարանը հետեւեալ կերպով կը բացատրէ տպարանները տպագրութեան և կը թուէ ընկերները սոյն գործին որոնք մասնակցած են ծախքերուն . «մտածեցի և սկիզբը զրի տպարանիս կաղապարներուն , ոչ ոք տեսած էի այս արհեստը և ոչ ալ Հռովմ երթալով արհեստաւորներ տեսայ և կամ տեսնեմէ ուսայ , ասոր համար սուգի և տրտմութեան մէջ էի , և ահա Օրհնեալ հոգի Քէօմիւրճիզատէ Հռետոր Երեմիա Չէլէպիի շատ ջանք

*Պատճէն լ'աջին Սրբոյն Գրիգորի .
զոր գրեաց և յղեաց ի կէսարիս առ Սբ
Հայրապետն Վեհոդէս : I

ՈՒՅԵՆՈՒՍՏ ՊԼՏ
Հեալ և ի մարդկանէ փառաւոր
րեալ երիցս երանեալ տն
Թ

314 — Գրիգոր Մարգուանցիի ձեռամբ շինուած եւ փորագրուած զարդեր

Տպուած երկրորդ գիրքն է խորհրդատետր որ հրատարակած է 1705 օգոստոս ամսի մէջ . այս անգամ Գրիգոր մինակ է և Աստուածատուր քաջուած ու զատ տպարան բացած . կը յիշատակէ գրքին տպագրութեան համար «ի նորակերտ տպարանի» բառերով :

1706ին հազիւ կ'աւարտէ տպագրութիւնը ՅԱյմաւուրքին , որովհետեւ մեծածաւալ գործ

քերով յառաջացուցած գործը որով երկու տեսակներ տպած էր , ձեռք անցուցի , բայց անոյ գիրերը լիջ էին և նիհար , տեսնելով անոր կաղապարները նորէն գիր ձուլեցի և շինեցի նաեւ ցազագիրեր փառքերով և գեղեցիկ կանոններով , խորանաղարդներով զարդարեցի , և իրեն պէտքին համաձայն պատկերներով , որոնք և նկարեցի և զարդարեցի , և հասաւ տպարան

իր կատարելութեան, ողորմութեամբն Աստուծոյ» և ահա էկնցի Սարաֆ Մահառի Ղազար(*) իր ընկերներով կը թեկադրեն զինքը տպել ՅԱյսմաւուրքը ինչ որ իր սրտին ալ փափաքը եղած էր ու զիրքը հրապարակ կ'ելնէ 1706ին :

Բայց խաղ կը խաղան Գրիգորի զլխուն և կը կապտեն անոր իրաւունքը որով Վեսառւած նորէն ՅԱյսմաւուրք տպելու կը ձեռնարկէ և հազիւ կ'աւարտէ 1730ին երկար տարիներ աշխատելէ վերջ և որու Յիշատակարանէն մաս մը կը ներկայացնենք թարգմանաբար . «1706 թուականին նախ տպեցի այս Այսմաւուրքը . յետոյ ընկերներս ազահացան և իրենց պայմանը չը յարգելով իմ բաժինս յափշտակեցին որ թափելու և չինելու համար արձիճէ զընթու գաղտապարները երսուն մէկ տարի աշխատեցայ և կեանքս մաշեցաւ և ամէն բան աւին ինծմէ և բան չը թողուցին , այլ որ արդարն է և բարի , կրկին արժանի ըրաւ տպելու և աւարտելու սոյն զիրքս :» Այդ Բ . տպագրութեան սրբազրիչը եղած է Պաղտատար գոյի , և աշխատած է նաև անուններու հաւաքման Միքայէլ վարդապետ Արեւելցի ի գաւառէն Գողթնեաց և վանեցի Ս . Թումայի առաքելոյն՝ որ Ագուլիս :

ՅԱյսմաւուրքի Ա . տպագրութեան աւարտմանէն ետք 1708ին կը տպէ Ագաթանգեղոսը (Տես պատկեր թ . 312)

Առաջին տպագրութիւնն է Ագաթանգեղոսին որուն հրատարակողն է Աղաւնի Աստուածատուր վարդապետ . « Երբ կը գրէ Ալեքսանդր Հայրապետի հրամանաւ կուգայի իրր նուիրակ իմայրաքաղաքն Բիւզանդիոն , առաւ ինձ ձեռագիրը , որպէս զի բերելով տամ մահառի Գրիգոր դպրին որպէս զի տպէ : 1707 Ապրիլ 7ին հասայ Պօլիս , և տեսայ որ խռովութիւններ կա-

յին քաղաքին մէջ , ինչպէս ամենուտ յայտնի է , ասոր համար հարկի չեղաւ ձեռնարկել մինչեւ 1709 թուականը ապրիլ ամսոյն : Ասոր համար փափաքեցայ նորէն ետ գրել Ս . Էջմիածին , յետոյ Աստուծոյ մէկ երկիւղած անձը Պարոն Գալուստ Ագուլեցոյ Գողթնեաց Խոճա Մուրաթի որդին և Հայոց երկրէն զմայլելով Աստուածային գանձիս վրայ յանձն առաւ օգնել վերոյիշեալ տպագրապետ Գրիգոր դպրին զի տպէ սոյն Ագաթանգեղոսը : »

Պատմեցից յառաւօտու զտղորմութիւնք . և զձգնարտութիւնք ի գիշերի :

315.— Գրիգոր Մարգուանցիի ձեռամբ շինուած եւ փորագրուած Գրիգոր Լուսաւորչի նկարը

1713ին սոյն տպարանին մէջ տպուած է Յովհաննէս Մրքուղ .

1717ին Ոսկեբերան

1708—1719ին Զենոր (Պատմ . Տարոնոյ)

1723ին Տօմար

1726ին Նարեկ

1734ին Ներքողեան Լուսաւորչին :

Ալ այդ թուականէն ետք իրեն չենք հանդիպիր , հաւանական է որ 1734ին մեռած է 40

(*) Հայրն է Պօլսոյ նշանաւոր մեծահարուստներէն Ղազար ամիրայի որ Մեծ Եպարքոս Բաղրպ Մէհմէտ փաշայի հայ պազիրկեանպաշիներէն մին էր և ունէր առանձնաշնորհումներ , ինք աղբեցիկ դիրքի տէր էր և ժամանակակից Յակոբ Նալեան պատրիարքի . պատրիարքութանի գործերու մէջ ձայն ու կշիռ ունեցող և երեսագէտաց աթոռին նպաստող , որ սակայն ողբալի վախճան մը ունեցաւ . Եպարքոսին մահուանէն վերջ Պօղոս և Ասլան ամիրաներու հետ բանտարկուելով և թէև բարեխօսութեամբ մը ազատեցան , բայց Ղազար Ամիրա նորէն բռնուելով գլխատուեցաւ 1763 մայիս 25ին , իրեն սերունդէն է Սահակ Ղազարոսեան :

տարի տպարանագետութիւն ընելէ վերջ . ամէն դժուարութեանց յաղթելով , ունեցած է կարեւոր տպարան մը արտադրելով քիչ չափ կարեւոր և մաքուր տպագրութիւններ , ինչպէս որ լինիւրցողը կը տեսնէ Ագաթանգեղոսի և Զէնոբ Գլակի էջերէն որք կը ներկայացնենք նմանահանութեամբ :
ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ .— Իր սպած գրեւուն յիշա-

սակարաններ .— Մատենագիտութիւն Հայկ. Զարբհանգիւեան 1883 .— Մատենագիտութիւն Հ. Ա. Ղազիկեան .— Պատմ. սպագրութեան Լեօ եւ Զարբհանգիւեան .— Զենոբ Գլակ արդիական ֆենագիտութեան հանդէպ , նոր հեղինակութիւն Միհրան Յովհաննեսեանի որմէ առնուած են քիւ 313 , 314 , 315 պատկերներ :

ՏԻԿԻՆ ՄԱՐԳԱՐԻՏ ԱԼԷԳՍԱՆԵԱՆՑ

1838-1902

Ղարաբաղցի կալուածատէր Ումբրի բէկ Օհանեանցի աղջիկը Մարգարիտ , ծնած է Շուշիի մէջ 1838 թուականին և ուսած տեղւոյն Կուստնայ անտառաւի Աքիր կոչուած կոյս Եղիսարէթ Սարգսեանի քով : Փոքր հասակէն ձեռագործի և գեղագրութեան սիրահար էր :

316.—Տիկն. Մարգարիտ Ալեքսանեանց

Անգամ մը Տաթեւայ վանքը երթալով կը տեսնէ եկեղեցական ասեղնագործութիւններն և զգեստները և կ'ուզէ տեսնել Գրիգոր Տաթեւացւոյ ձեռագիր գեղեցիկ աւետարանը որ կ'աւանդուի թէ Տաթեւացիի քոյրն է զրած , սակայն իրեն կը մերժեն ըսելով թէ կինը իրաւունք չունի եկեղեցական սրբութիւններու դպչելու : Այն օրէն միտքը կը դնէ գրել ասոր նման աւետարան մը , կը սկսի ժողովել ձեռագիրներ , ուսումնասիրել հայկական ծաղկագրութիւնը և գեղագրութիւնը :

1851ին կ'ամուսնանայ Պետրոս Ալեքսանեանց վաճառականին հետ և դարձեալ կը շարունակելի սիրած գործը . գեղագրութեան տեսրակ մը կազմելով՝ 1862ին կը զրկէ Վենետիկ տալու , բայց ամուսնոյն դրամական ճախորդութեան պատճառաւ կը մնայ անախպ : 1868ին «Հայկական Գեղագրութիւն» վերնագրով տեսրակ մըն ալ կը կազմէ որու աւանդին էջին վրայ Շուշի թաղը նկարած է , իսկ մէջն ալ կան Ս. Գրգէն զանազան պատկերներ հայկական ծաղկագրերու և հասարակ գրերու բազմաթիւ օրինակներով , այս տետրը կը սպաւի Տիգրիսի մէջ 1891ին : Կը գրէ գեղեցիկ աւետարան մը որու վրայ կ'աշխատի 5 տարի . այդ աւետարանը գրուած է հայկական ոճով և զարդարուած գեղեցիկ նկարներով և զարդանկարներով՝ կատարեալ գեղարուեստական գործ մը որ նուիրած է էջմիածնայ թանգարանին : Կաթողիկոսը մեծ համակրանքով կ'ընդունի այս անգնահատելի նուէրը և Օրհնութեան Կոնգակով կը պատուէ գեղարուեստագէտ արիկներ :

Նման աւետարան մըն ալ գրելով կը նուիրէ Շուշիի Ղազանչեցւոյ եկեղեցւոյն : 1898ին աչքի ցաւէ կը տառապի և կը բժշկուի , 1902 Մարտ 27ին մեռած է և Կաթողիկոսի հրամանաւ թաղուած Ղազանչեցւոյ եկեղեցւոյն բակը :

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ .— Կենսագրութիւնը Լեօեն սպ. 1891 .— Բառուսան Հայ Կենսագրութեանց Հ. Տ. Ասուածասուրեան .— Արեւելի 1902 p. 4933 .— Բանասեր 1903 էջ 353 .— Տարազ 1902 p. 13 .— Հայկական Նոր Մատենագիտութիւն . Հ. Ա. Ղազիկեան էջ 31 :

ՄԻՐԶԱ ՄԵԼՔՈՒՄ ԽԱՆ

1831-1908

317.— Միրզա Մելիում Խան

Միրզա Մելքում Խան՝ Լանտոնի Պարսից դեսպանը ծնած է Պարսկաստան, իր հայրը Ռուսաց հպատակ էր և կը ծառայէր Թէհրանի Ռուսական դեսպանատան մէջ թարգմանի պաշտօնով։ Մելքում Խան հախնական կրթութիւնը ստանալով Թէհրանի մէջ 1863ին կուղարկուի Փարիզ հայկական վարժարանը, ուր հինգ տարի մնալէն ետք կը վերադառնայ Պարսկաստան ուսած Մաթեմատիք և Ֆրանսերէն լեզուին։

Եւրոպայի մէջ ուսումը աւարտելով Թէհրան վերադառնալէն ետք ընդունեց պարսից հպատակութիւնը և արտաքին գործոց հախարարութեան մէջ պաշտօնի կոչուեցաւ։

Պետական ծառայութիւնը Մելքում Խանի

համար երկրորդական դրագում եղաւ, ան գլխաւորաբար բերանայի և գրաւոր կերպիւ կը պարապէր Պարսիկ բարձր գաղափարգի զարգացման և լուսաւորութեան գործով։ Մելքում Խան Թէհրանի մէջ կը հաստատէ առաջին որմնադրական ընկերութիւնը, ուր երիտասարդ պարսիկները կը խօսէին Եւրոպական քաղաքակրթութիւնը ներմուծելու անհրաժեշտութեան մասին և կը վիճաբանէին Քուրանի մութ կէտերուն՝ ինպսպա Պարսկաստանի մէջ քաղաքակրթութիւնը տարածելու։

Իր պաշտօնավարութեան առաջին 4—5 տարւոյ չրջանին մէջ Շահին և Եպարզոսին այնչափ կատարեալ վստահութեանը կ'արժանանայ որ, յետոյ պատուիրակութեան կարեւոր պաշ-

ստեղծվ մը կը զրկուի Եւրոպական բոլոր արքունիքները և Միացեալ Նահանգներու կառավարութեան մօտ : Մէլքում խան իր այս դժուարին և փափուկ պաշտօնը ի գլուխ կը հանէ բարեկամական դաշնադրութիւններ կնքելով և լաղմաթիւ շքանշաններով զարդարուած կը վերադառնայ Թէհրան :

Մասնութիւնը իր էութեանը մէջ կրթական համընկերութիւնն էր առանց գաղտնիքներու և արտաքին կողմէն կը պահպանէր Եւրոպական երկիրներու որմնադրական ընկերութիւններու սովորութիւնները և ի միջի այլոց այս ընկերութեան անդամները իրար եղբայր կ'անուանէին :

Նասրէտաին Շահը այն ժամանակ ինքն ալ դեռ երիտասարդ , մտաւ նոյն ընկերութեան մէջ և հպատակներուն հետ եղբայրակից դարձաւ : Իրանի Շահի այս ուշադրութիւնը դէպի Մէլքում խանի ձեռնարկը , վերջնոյն պատիւը խիստ շատ բարձրացուց հասարակութեան առջեւ :

Մէլքում խան գիտէր Պարսկերէն լեզուն և գլխաւորապէս կը գրէր քաղաքական երգիծաբանութիւններ ուր նա իր կծու և սրամիտ հեգնութիւններով անխնայ կը հարուածէր պետական անձանց տգիտութիւնը : Մէլքում խան , որ կատարելապէս հմուտ էր Պարսկերէն լեզուին , ապացուցոյց թէ Պարսիկ լեզուն որ լաւ յարմարութիւն ունէր վիպական և քննադատական բանաստեղծութիւններու , կարող էր նաև գրականութեան միւս ճիւղերուն ծառայել : Պարսիկ պետական անձերէն շատերը ստղանդաւոր Մէլքում խանի դրուածքներուն մէջ իրեն , կենդանի պատկերը կը տեսնէին , հոն իրենց տգէտ կառավարչներու դերին մէջ էին , զոր այնչափ յաջողապէս կը նկարագրէր Մէլքում խան , որու դէմ նախանձի և հակառակութեան շարժումով սկսան զինքը հալածել , փաստ բռնելով իրեն որմնադրական ըլլալը :

Որմնադիրները կ'անուանուէին սկզբան Գարմասօն , առնուած Գրանսէրէն Franc-maçon բառէն , իսկ ընկերութիւնը Փարմասօն-խանէ : Մէլքում խանի նախանձորդները և թշնամիները , ձայնակցելով երիտասարդին ներմուծած փորձերը ատող մտեւանդ խուժանին , համոզւոյին Շահը , թէ որմնադրական ընկերութեան մէջ Պարսկաստանի լուսաւորութեան և յառաջդիմութեան մասին խօսուած ճառերը , տեսակ մը դիմակ են և անոր տակ ծածկուած է ընկերութիւն մը որ ունէր փառասիրական նպատակներ , որոնք չօր խորհուրդը ունեցած են

Շահը գահէն ձգել և իրենք ձեռք առնել կառավարական իշխանութիւնը :

Այս ընկերութիւնը կ'ըսէին թշնամիները «Փարմասօն-խանէ» չէ այլ «Ֆիրամուշ-խանէ» որ է մոռացման ընկերութիւն : Այս անունը ընկերութեան կը տրուի այն պատճառաւ որ անոնք կ'ուխտեն մոռնալ կրօնքն և հարկային և մասնաւոր պարտականութիւնները , սոսկ ընկերութեան նպատակին ծառայելու համար , որուն բուն ներքին նպատակն է կառավարութեան դրութիւնը տապալել :

Ֆիրամուշ-խանէն փակուեցաւ և անոր գլխաւոր անդամներէն երկուքը սպաննուեցան կառավարութեան ձեռքով , իսկ Մէլքում խանը 1860 թուականին Թուրքիա փախչելով աղտոնեցաւ : Հոն մնաց 15 տարի , յաճախ Եւրոպա ճամբորդելով : Թուրքիայի մէջ Մէլքում խան պարապեցաւ արեւելեան գրականութեան ուսումնասիրութեամբ և միջոցներ կը փնտռէր Արաբական տառերը բարեփոխելու , որոնք ամբողջ Մահմետական աշխարհին տառերն էին : Ան հրատարակեց իր բարեփոխ տառերով Սատարի յայտնի Կիւլիստան բանաստեղծութիւնը :

Թուրքիոյ այն ժամանակուան դեսպանն էր Հաճի Միրզա Հիւսէյն խան , որ լուսաւորուած մարդ մ'էր և Միրզա Մէլքում խանի մօտիկ բարեկամը : Ան կրցաւ յաջողցնել արդարացեալ լու իր բարեկամ Մէլքում խանը Շահի առաջ և երբ 1875ին Թուրքիոյ դեսպանը Պարկաստանի առաջին նախարար անուանուեցաւ , Մէլքում խանն ալ հրաւիրեց Թէհրան և Շահի հաճութեամբ նշանակուեցաւ ներքին գործոց նախարար :

Այս պաշտօնին մէջ Շահը զինքը ուղարկեց Պէրլին 1878ին Վեհաժողովի մէջ պաշտպանելու համար Պարսկական շահերը , Մէլքում խանի ազդեցութեան շնորհիւ Կոստուրը անցաւ Պարսկացի ձեռքը , (թէև տակաւին Թուրքիոյ ձեռքը մնացած է) :

Կոստուրի ազատման այս աշխատութեան համար Շահը անոր շնորհեց Բրէնս տիտղոսը , որ թէև Պարսից մէջ անգործածելի բայց նկատելի էր որ սոյն օտարօտի տիտղոսով կամեցաւ իր քաղաքագէտին միջազգային նշանակութիւնն տալ :

Վեհաժողովը վերջանալէն ետք Մէլքում խան նշանակուեցաւ , Լոնտոնի և Պէրլինի դեսպան , սակայն միշտ բնակեցաւ Լոնտոն , որու դեսպանութեան մէջ գտնուեցաւ մինչև իր մահը և ինք մահէն առաջ բաղդը ունեցաւ ողջունելու

Պարսկական սահմանադրութիւնը որու համար
որիններով աշխատած էր և այնքան ալ տա-
ւապանքներ կրած :

Մէլքում խան Արեւելեան գործերու մասին
ատ հմուտ էր և գեղեցիկ հատուածներ գրած

է Times և Revue des deux mondes պարբերա-
կաններու մէջ :

Մեռած է 1908 թուին :

Ա.Ղ.ԲԻԻՐՆԵՐ .— Ա. 1887 (Մեհմէտ քեկ
Շախսախանալի) 1908ի քոյր քերթեր :

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՅԱՆՍՅ ՇՄԱԻՈՆԵԱՆ

1750-1824

Յարութիւն Ք. Շմաւոնեան Հայ լրագրու-
եան հիմնադիրը ծնած է Պարսկաստանի Շիրազ
քաղաքը 1750 թուականին , անձանօթ կը մը-
այ մեղ իր երկտասարդութիւնը բայց 1784ին
ը գանկնք զինքը Հնդկաստանի Մատրաս քա-
աքի եկեղեցւոյն քահանայ տը իր սեփա-
ան ջանքերով և ծախսովը հայերէն տառեր կը
ատրաստէ , այդ տառերը կը կոչէ ինք «որդի
լտաց» անդրադառնալով այն չարչարանքնե-
ուն համար որոնք կրած է պատրաստելու հա-
ար սպարանին կազմը :

Յարութիւն ք. առաջին անգամ 1789ին կը
պէ «Պատմութիւն Մարիանէ Կուսին» անու-
ով վկայաբանութիւնը որ Պօլսոյ մէջ տպուա-
ն արտատպումն է :

Երկրորդ զիրքը «Ողբ Հայաստանեայ» հե-
նակութիւն թաղէոս քահանայ Սօգենեանցի
պուած է 1791ին , երրորդն է Յիսուս Ուլի ,
կ 1793ին «Ներածութիւն ի զիրան Արիստոտէլի»
աւիթ Անյաղթ փիլիսոփայի վերագրուած հին
արգմանութիւն մը :

Բայց այս ամէնը մեծ արժանիք մը չէին ա-
լցնէր իր մասին , բնական էր որ Դաւթի
թին թարգմանութիւնները չէին կարդար Հայ
աճառականները , անիկա կը փափագէր իր
խսերը հանել և հրատարակել «Ազդ Արարող»
ատարակութիւն մը որ գոհացում տար հա-
րակութեան և որ պարունակէր ամէն ճաշա-
համաձայն գրուածք :

1794 Օգոստոս 7ի տպեալ ազդարարութեալ
կը ծանուցանէր «Բարեպաշտ Պարոնաց և

Մաքրակենցաղ Տիկնանց Մատրասի Հայոց» թէ
գիտաւորութիւն ունի ամէն ամսոյ վերջին իր
տպարանէն լոյս ընծայել տեսարակ մը ուրկէ ըն-
թերցողը պիտի հասկնայ այն ամսուան անցքե-
րը , քաղուած զանազան կիսգեթաներէ , թէ զա-

Ա.Ր.ԴԱՐԱՐ

ԹԻՐԱՅ ԱՄՍՈՑ

1794

Բարեպաշտ Պարոնաց և
Մաքրակենցաղ Տիկնաց } Մատրասի Հայոց

կատե լով իմով եթէ զօժանդ տկու ք տպարանին՝ և եթէ
բարե պէս յառ աջ եկե ալն ուսումնասիրաց , յարմար վար-
կայ նախ իրել առաջի ձեռք մէ սղգասիրութ , զխոկմունս
նարդ ենիս . յի տպի կմամբ ի լոյս ածել զտեսրկ մի յոմում վերջնոյ
ամսոյ , անու անեալ ազգարարող յորմէ իմացումն լինե լոցէ ըն-
թե րցողաց . ծայրաքող անցքն նոյնոյ ամսոյ , եթէ ի վանազան կա-
զէ թ սոյ . եթէ ի վանազան քարտիզաց , և եթէ այլոց զունագան
գրոց , նա և բանք հարկաւորք և քաղցրալու իք , և ի վերջնոյն
տեսրակիս . զօրացոյց մի հետեւ սլ ամսոյ , պարունակեալ ի նմա
լտօնս սրբոյ , և զաւուրս ծննդեան և լրման լուսնոյ և այլն :

Ար

316.— Յարութիւն Քհնյ. Շմաւոնեանի հրատարակած
անդրանիկ Հայ քերթը «Ազդարար» 1794ին

նազան քարտէսներէ և թէ զանազան գրքերէ ,
նոյնպէս պիտանի բաներ և հեռուեալ ամսի օ-
րացոյցը ևն :

Այդ յայտարարութենէն երկու ամիս վերջ

բաժանորդները 28 թուին կը հասնի և 1794 հոկտեմբեր 16ին լոյս կը տեսնէ Ազդարարի առաջին համարը (տես թիւ 316) :

Հայկական լրագրութիւնը այդ օրը ծնած էր ու երբ Մեսրոպ գրերը կը հնարէր, Կիւթէմպէրկ տպագրական տառերը, և մեր Յակոբը Հայ տառերը կը շինէր, Տ. Յարութիւն քհ. ալ չունչ կուտար Հայ լրագրութեան որ արդէն յետամնաց մնայած էր :

Եւրոպայի մէջ 17րդ դարուն ծնած էր լրագրութիւնը և Ազդարարի հրատարակութեան ժամանակ մեծ յառաջդիմութիւն ունեցած . իսկ Հնդկաստանի մէջ ալ 1781ին սկսած էր արդէն Gaculta Gazette լրագիրը :

Ազդարարի խմբագրութիւնը կանոնաւոր կազմուած էր, թէեւ իրենք իսկ կը խոստովանին թէ ըլլայ Շմաւոնեան և ըլլան խմբագիրները մեծ ուսումնական պաշար մը չունէին : Հնդկաստանի մէջ այսպէս եղած է սովորած սուսջին գիրքն ալ «Որոգայթ փառաց» (որու մասին պիտի խօսինք) անդրագէտ մարդու գործ էր . այդ ժամանակէն իրաւունք չունինք ուրիշ կերպ պահանջելու : Ազդարար իսկական լրագիր մ'էր, կը պարունակէր տեղեկութիւններ Հայաստանէն ու Պարսկաստանէն և մասնաւոր յայտարարութիւններ :

Հայ տպարանը և Հայ թերթը աւելի ծաղկեցան դադիթաւայրերու մէջ քան թէ հայրենիքին մէջ, որովհետեւ Եկեղեցւոյն և դպրոցին քովիկ, դադիթականութեան պահպանման կը նպաստէր և այն : Ու Ա.ի մը ժողովուրդ որպէս Հայերը կունենայինք մեր առաջին լրագիրը 1794ին որ առեն Սերպերը և Պուլկարները ու Վրացիները չունէին տակաւին և ունեցոյն միայն շատ տարի ետք, իսկ Թուրքիա իրեն սեփական լրագիրը ունեցաւ 19րդ դարու առաջին կէսին, աւելի ձեռնադրեամբ հայ խմբագիրներու (*) իսկ Պարսկաստան Թուրքերէն ալ աւելի ուշ կ'ունենայ տպագրութիւն և ասկից կըմբռնենք Տ. Յարութիւն Քհնյ. Շմաւոնեանի գործին կարեւորութիւնը :

Ազդարար կը հրատարակուի 18ամիս կանոնաւորաբար, մինչեւ 1796 մարտ, կը պարունակէ

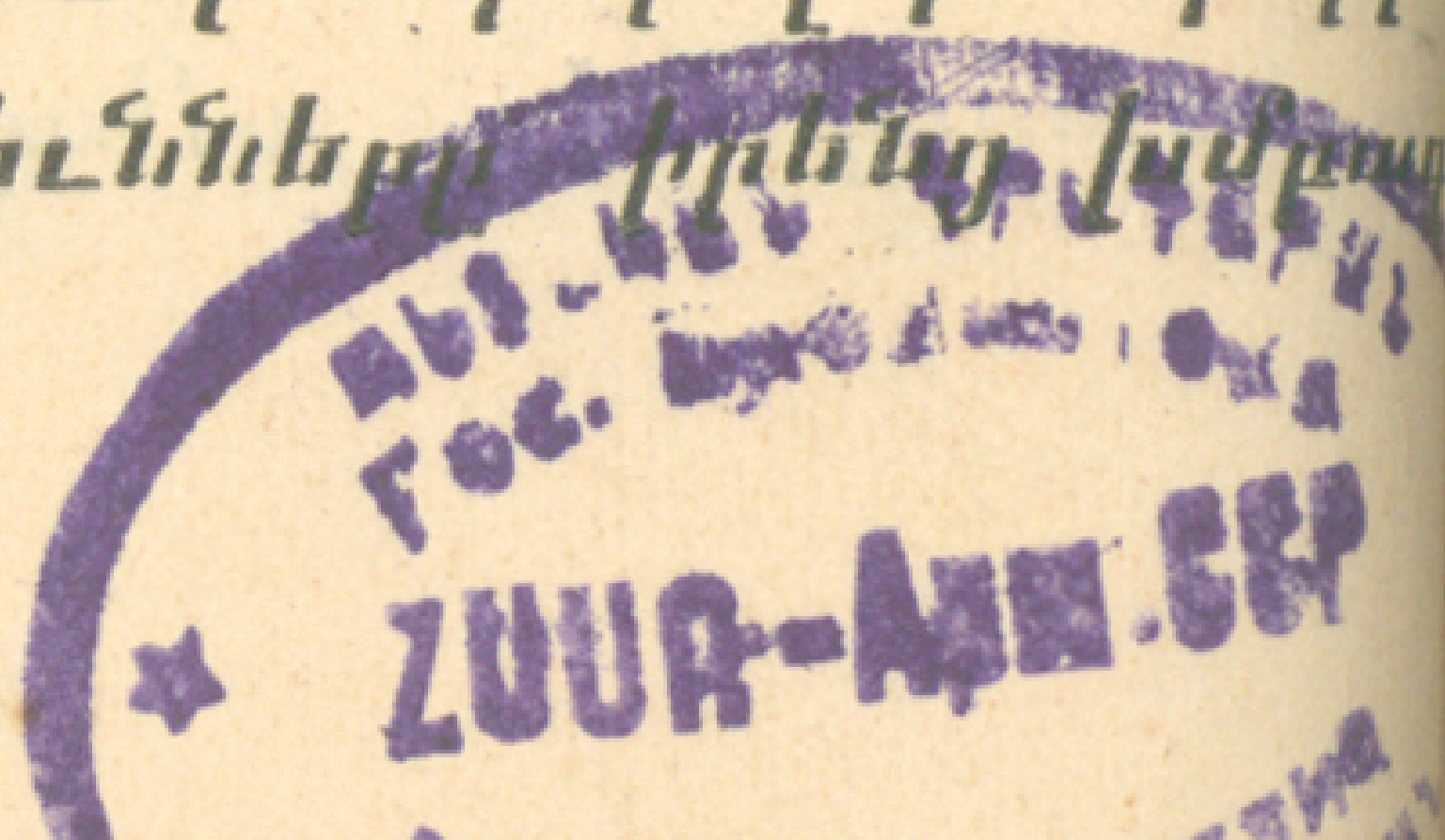
մէկ կողմէն Ֆրանսական յեղափոխութեան լուրերը, միւս կողմէն Պետերբուրգէն Յովսէփ Ա. Եւ Արդութեանցի զրկած նամակները որոնց մէջ գրուած էին 1791ի Ռուս և Թրքական պատերազմի անցքերը : Հայկական դադիթականութիւնը ևն զանազան լուրեր, Խաչատուր վարդապետ «Պարսից Պատմութիւնը» և հետաքրքրական տեղեկութիւններ Պարսկա և Հնդկահայերու մասին թէ գրաբար և թէ աշխարհաբար գրութիւններ կան Ազդարարի մէջ, նաև ծնունդներ, մահեր և ամուսնութիւններ :

Լէօ հետեւեալ կերպով կը վերջացնէ իր հայկական տպագրութիւն Բ. հատորին մէջ, խօսելով Շմաւոնեանի վրայ :

«Շմաւոնեան քահանայ իր այդ գործով որ միայն մեր լրագրութեան սկիզբն էր դնում այլ և ստեղծում էր լրագրի մի տիպ, որ համարեա կէս դար դոյութիւն պահպանեց մեզանում, Հրապարակախօսութիւն չկայ, պատահական են յօդուածները, զանազան գիտելիքների, առածների, հետաքրքրաշարժ տեղեկութիւնների մի ժողովածու — ահա այդ տիպը Դեռ երկար ժամանակ այս կերպարանքով պատկերով հայերէն լրագիրներ պիտի հիմնուէին զանազան կողմերում, մինչեւ որ կը դարայ օրը, երբ կը ծնվէր Հայ հրապարակախօսութիւնը, այնպէս որ Շմաւոնեանը նախահայր է հանդիսանում ամբողջ կէս դարի Հայ տպարարական մամուլի ուղղութեան կամ, աւելի ճիշդ ասաքովանդակութեան, որովհետեւ ուղղութեան մասին ոչինչ հասկացողութիւն չկար այդ ժամանակամիջոցում» : 1796էն ետք Շմաւոնեան քաջուած է գրական և հրատարակչական հրապարակէն : Ան երկար կ'ապրի և կը տեսնէ չա՛մը ընտանեկան դժբաղդութիւններ, իր աղջիկ ու փեսան Հնդկաստանի փչացած և անբարոյական վարքի տէր հայերէն էին : Այդ ընտանեկան պատճառներով ծերունազարդ քահանայ եկեղեցական և ազգային գումարները կը վտանգէ և դատաստանի տակ կը մնայ և ջաւաղ մահով կը մեռնի 1824 թուականին :

Հայկական լրագրութեան հարիւրամեայ Յիշատակի առթիւ Վիեննայի Պատ. Մխիթարեան միաբանութիւնը գեղեցիկ հրատարակութիւն լոյս ընծայեց այն է 1894 թուի բոլոր պարբերական հրատարակութիւնները իրենց խմբագրութեան տակ :

(*) Նոյն իսկ Թուրքերէն տպագրական տառերը հայու մը գիւտն են, այն է Յովհաննէս միւնիստիսեան որու մասին պիտի խօսինք :

Լոյս տեսաւ — ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ — Ա եւ Բ հասորն

Գին 60 դրշ. Կազմուած 75 դրշ.

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ»ի սոյն երկու հատորներուն մէջ ամփոփուած են 116 երեւելիներու կենսագրութիւններ եւ 300ի չափ լուսանկարներ, ձեռագիրներ, փթիւններ, նմանահանութիւններ, ևլն. ևլն.:

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ»ի Գ. և Գ. հատորները պրակ առ պրակ լոյս կը տեսնէ աւարտ 1912 Յունվար 1էն սկսեալ: Կարելի է բաժանորդագրուիլ սոյն երկու հատորուն 34 դրշ. Թուրքիոյ, իսկ արտասահմանի համար 60 դրշ. կանխիկ վճարելով:

Դիմել Կ. Պոլիս հրատարակչին Վ. և Պ. Զարդարեան եղբարց, Գահիրէ ղինակին Վ. Գ. Զարդարեանի (Ապա իւր Աղիլ էլ Թավաշի փողոց թիւ 5) և կ'Սուրէն Զաքմագճեանի Քաֆէ Շիշա:

Ալէքսանտրիա՝ Յ. Ղազիկեանի և Օ. Գափանճեանի: Պոսթըն՝ Լ. Օտապաշեանի:

ՄԵՐ ՎՃԱՐՈՂ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԸ

					Դրշ.
					14,868
181.	Տեարք	Մարգար Էքիզլէր	Իզմիր	4 հատոր	108
182.	»	Մանկի Գօճամանեան	»	4 »	108
183.	»	Ստեփան Մ. Իպլիքճեան	»	4 »	108
184.	»	Յարութիւն Մ. Իպլիքճեան	»	4 »	108
185.	»	Սարգիս Թազւորեան	»	4 »	108
186.	»	Սուր Թազւորեան	»	4 »	108
187.	Տէր	Յարութիւն Քհն. Տէր Սարգիսեան	»	4 »	108
188.	Տեարք	Յովհաննէս Պալիէֆ	Մոսկուա	2 »	60
189.	»	Եղնիկ Տէօվլէթեան	Պէյրութ	4 »	108
190.	»	Յարութիւն Թորոսեան	Երուսաղէմ	4 »	108
191.	»	Պօղոս Վարժեան	»	4 »	108
					16008